

Sven-Erik Olsson: “Kvinnor i arbete och reproduktion: havandeskapspenningens tillämpning”, Bokbox förlag, Lund 1993

ANMELDT AV ELISABETH VIGERUST

Sven-Erik Olssons bok er en retts sosiologisk analyse av praktiseringen av de svenske reglene om “havandeskapspenning” for gravide arbeidstakere og selvstendig næringsdrivende.

Havandeskapspenningen er en trygdetilleggelse som skal erstatte inntektstap for gravide kvinner som får begrenset sine arbeidsmuligheter på grunn av fysisk anstrengende arbeid, særlige problemer eller fordi arbeidsmiljøloven setter forbud mot fortsatt arbeid. Kvinnen skal først påberope seg sin rett til å bli omplassert. Retten til havandeskapspenning skal altså i prinsippet være sekundær i forhold til omplassering. Retten til ytelse etter fødselen er uavhengig av om kvinnen har fått havandeskapspenning. Reglene er fra 1980. De danske og norske parallellene til denne ordningen er henholdsvis reglene om “barseldagpenger” og om “svangerskapspenger”.¹

Til grunn for analysen ligger empiriske studier av lovgivningsprosessen og av saker fra trygdekontorene som behandler søknadene om havandeskapspenning. Hovedspørsmålene har for forfatteren vært: Hvordan fungerer en institusjonell struktur når den må administrere et sosialpolitisk virkemiddel der arbeidsmarkedets vil-

kår bestemmer seleksjonen? Hva er havandeskapspenningens formål? Et viktig tema i boken er hvordan havandeskapspenningen er forbundet med utviklingen på lovgivningens område mot større grad av likestilling og dermed en større grad av likhet i samfunnet. Boken er forfatterens doktoravhandling.

Uunngåelig nok vil en anmeldelse fra min hånd bære preg av mitt ståsted som kvinneverettsjurist. Jeg er ikke fortrolig med retts sosiologiske teorier og begreper, og har derfor ikke forutsetning for å vurdere forfatterens metode og teoretiske drøftelser. For en som arbeider med endel av de samme spørsmål som Olsson tar opp, har det imidlertid vært interessant og nyttig å lese hans analyse. Han stiller seg gjennom boken kritisk til feministisk teori og metode. Men jeg føler meg slett ikke overbevist om hva han vinner på å velge en annen metode og innfallsvinkel. Som jeg vil komme tilbake til fører dette valget etter mitt syn til at viktige og interessante spørsmål ikke blir ordentlig belyst.

Innledningsvis diskuterer Olsson begrepene velferd og arbeid. Etter hans syn må den ideelle velferdsstat gi individene beskyttelse ved redusert arbeidsevne. Han ar-

1. Reglene er ulike på noen punkter. F.eks. gir ikke de norske reglene rett til svangerskapspenger ved hardt fysisk arbeid.

gumenterer for at spørsmålet om kvinnens økonomiske avhengighet bør behandles utfra et skille mellom lønnsarbeid og annet arbeid. Et slikt arbeidsbegrep medfører at graviditet og fødsel ikke anses som arbeid, men som en mulig arbeidshindring. Han tar dermed opp diskusjonen med kvinneverettslige forfattere som Tove Stang Dahl, Anita Dahlberg, Marianne Fastvold mfl som har argumentert for at omsorgsarbeid og fødselsarbeid er ressurskrevende på linje med lønnsarbeid, og dermed bør gi samme uttelling til alle som utfører det.

I neste kapittel tar Olsson for seg lovgivningsprosessen. Lovforberedelsene ble utløst av problemer forbundet med uttak av "föräldrapenning" (fødselspenger) før fødselen for de kvinner som ikke kunne fortsette å arbeide. De kvinnene som benyttet seg av denne retten fikk en tilsvarende reduksjon av fødselspengene etter fødselen. Denne retten var mest aktuell for kvinner med hardt fysisk arbeid og lav lønn. Fortidig uttak av fødselspenger ble dermed også et spørsmål om rettferdighet kvinner i mellom. Graviditet ble i i den innledende fasen av lovgivningsprosessen ansett som en normal situasjon. Typiske kvinneyrker ble sett ut som aktuelle målgrupper for reformen. Men ifølge Olsson ble særlige kvinnesituasjoner skjøvet i bakgrunnen i slutfasen av prosessen. Blant annet ble betoningen av *omstendighetene* (dvs arbeidsforholdene) som hinder for kvinnens arbeid, erstattet med en individualisering av problemet ved at graviditet ble likestilt med sykdom og ansett som en årsak til redusert arbeidsevne.

Videre redegjøres det for annen empirisk

forskning samt statistikker vedrørende havandeskapspenningen. Olsson konkluderer med at disse gir et entydig bilde om at havandeskapspenningen i høy grad er tilgjengelig. Med tilgjengelig ser han her ut til å mene at en stor del av de som søker får innvilget havandeskapspenning. Olsson stiller seg dermed kritisk til Calleman, Lagerkrantz, Peterson og Widerbergs kvalitative undersøkelse fra 1984 som var basert på intervjuer av kvinnelige ansatte på typiske kvinnearbeidsplasser.² Hans kritikk retter seg både mot deres metode (bl.a. utvalgets representativitet) og mot deres resultater. Forfatterne konkluderte med at ordningen med havandeskapspenning ikke var tilgjengelig for mange kvinner selv om de hadde behov for det. Intervjuene tydet på at kvinnene på grunn av forholdene på arbeidsplassen i stor grad søkte å ordne seg på andre måter enn å kreve omplassering og eventuelt søke havandeskapspenning.

Hovedtyngden i Olssons bok ligger i hans analyse av saker vedrørende havandeskapspenning fra trygdekontorene. Han har gått igjennom søknader fra hele landet som ble avgjort i løpet av mars måned 1990 (totalt 2457 stk!) for å se hvordan loven faktisk blir anvendt. Analysen tar for seg både kvinnenes egne opplysninger og arbeidsgivernes opplysninger, samt disses forhold til hverandre og til avgjørelsen. I tillegg har han sett på saksbehandlerens egne utredninger. Metoden er hovedsakelig kvantitativ, men for å nyansere bildet bruker forfatteren konkrete eksempler fra materialet. Ved kun å ta for seg de tilfeller der kvinnen faktisk har søkt om havandeskapspenning,

2. Catharina Calleman, Lena Lagerkrantz, Ann Peterson og Karin Widerberg: *Kvinnoreformer på männens villkor*, Lund 1984.

går han utenom det viktige rettssosiologiske spørsmålet om de barrierer rettighets-havere står overfor når de selv må søke. Det kommer ikke klart nok frem at hans problemstilling dermed er en noe annen enn den Calleman et al. tok opp i sin undersøkelse. Hans kritikk treffer etter mitt syn derfor noe på siden.

På grunnlag av dette saksmaterialet konkluderer han med at havandeskapspenningen i høy grad er tilgjengelig for den gruppen kvinner som ble utpekt av lovgiverne, men at kvinner med særlige problemer har vanskeligere for å få tildelt ytelsen enn andre. Saksbehandlingen er i stor grad standardisert og det er vanskelig å nå fram med individuelle hensyn, selv om loven åpner for slike muligheter. Fra et kvinneperspektiv er det også interessant å merke seg at kvinner i yrker som har arbeidsoppgaver som ligner husmødres oppgaver, som barnepass, rengjøring osv, i større grad enn andre får avslag fordi graviditeten ikke anses som noen arbeidshindring. Trygdekontoreneser ifølge Olsson ikke ut til å legge vekt på at arbeidsoppgavene må utføres i større omfang, og at kvinnene etter all sannsynlighet også må utføre de samme oppgaver hjemme hos seg selv etter arbeidstid! Ikke overraskende tyder materialet på at arbeidsgiverne generelt vurderer belastningene fra arbeidsmiljøet og arbeidssituasjonen mildere enn kvinnene selv. Ellers trekker han blant annet fram at regelen om havandeskapspenning, i strid med lovgivers formål, har kommet i fokus framfor kvinnens rett til omplassering. Et annet forhold han berører er negative holdninger blant saksbehandlerne til havandeskapspenningen og til kvinnene som søker.

Olsson interesserer seg altså for gras-

rotbyråkratiets virksomhet, dvs praksis ved de laveste nivåene. Innenfor dette velger han som perspektiv det han kaller et "mesonivå-samband" og "individet i prosessen", til forskjell fra de styrtes perspektiv (slik som f.eks. Calleman et al.). Dette valget av perspektiv fører til at endel spørsmål ikke belyses i samme grad som bokens tittel og forside kan gi leseren forventninger om. Analysen belyser i begrenset grad de faktiske vanskelighetene som gravide kvinner møter i arbeidsmarkedet på grunn av problemene med et produksjonssystem som ikke er tilpasset de normale reproduksjonsforholdene. Men la det være sagt at dette heller ikke er forfatterens sentrale siktemål med analysen.

I avslutningskapitlet kommer han likevel mer inn på disse grunnleggende problemstillingene. Lovgivningen kan på arbeidslivs- og trygdeområdet tolkes som progressiv og styrende med det formål å få fram en bestemt utvikling, nemlig at produksjonen skal organiseres utfra arbeidskraftens normale livssyklus. Undersøkelsen viser hvordan lovgivningen om havandeskapspenning likevel ikke har klart å forandre arbeidets organisering eller produksjonssystemets utforming. Reformen har ikke hatt særlig betydning for omplassering og tilrettelegging på arbeidsplassene, men har isteden blitt innrettet på økonomisk støtte til den enkelte kvinne. Sett utfra velferdsperspektivet blir havandeskapspenningen formål derfor å kompensere for den ulikhet som følger av forholdet mellom den enkelte, produksjonsforholdene og arbeidsmarkedets organisering. Dette er spennende problemstillinger som jeg skulle ønske han hadde utdypet mere.

Gjennomføringen av reglene om havan-

deskapspenning bør være av særlig interesse i Norge i disse dager. Kommunal- og Arbeidsdepartementet har i en årrekke arbeidet med en forskrift om forplantningsskader og arbeidsmiljø. Departementets siste offentlige utkast (fra 1992) oppfyller med enkelte unntak kravene i EU's svangerskapsdirektiv.³ Forskriftsutkastet og direktivet er langt på vei parallelle med reglene om havandeskapspenning, med omplassering som den prinsipale løsningen og økonomisk kompensasjon som den sekundære. Direktivet omfattes av EØS-avtalens tilleggs pakke som tro ikraft fra 1. januar 1995. Da dagens norske regler som berører graviditet og arbeidsmiljø ikke oppfyller EU's krav, vil EØS-avtalen måtte tvinge frem en reform.⁴

Olssons bok gir, til tross for de begrensninger jeg har påpekt, et bidrag til større forståelse av velferdslovgivningens muligheter på dette området. Implementeringen av havandeskapspenningen tyder på at en bedring av kvinners stilling i arbeidsmarkedet må skje gjennom andre virkemidler. Produksjonen må på andre måter påvirkes mot en bedre tilpasning til arbeidskraftens normale livssyklus.

Forfatteropplysninger:

Elisabeth Vigerust, cand. jur. og stipendiat ved Avdeling for kvinnerett, Universitetet i Oslo.

3. Fra 1992.

4. Se Elisabeth Vigerust: "Graviditet, arbeidsmiljø og likestilling" i Kirsten Ketscher, Jytte Lindgård og Ruth Nielsen (red.): *Den sociale dimension i et kvinderegtligt perspektiv*, København (under publisering).